

BOB LATTEN

De verbeelding van 1914-1918

Tekeningen
en brieven van
**JOSEPH
LESAGE,**
'artiste
combattant'

De verbeelding van 1914-1918

De verbeelding van 1914-1918

Tekeningen en brieven van Joseph Lesage,
'artiste combattant'

BOB LATTEN

Hilversum

Verloren

2024

Afbeelding op het omslag: Joseph Lesage, schilder-soldaat op zoek naar een onderwerp.

©2024 Bob Latten
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 978 94 64551 020

Omslagontwerp: Mijke Wondergem, Baarn
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
Proloog	9
1 Een kleine familiegeschiedenis	11
2 1914	21
3 1915	43
4 1916	146
5 1917	205
6 1918	293
Epiloog	306
Bronnen	311
Dankwoord	313

Voorwoord

L'histoire détermine le cadre, le cadre ne détermine pas l'histoire.

Robert Troquay

Jean Norton Cru¹ was een Frans auteur en historicus. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog werd hij opgeroepen. In oktober van dat jaar arriveerde hij aan het front om vervolgens 28 maanden in de loopgraven door te brengen waar hij de oorlog, ontdaan van alle romantiek, zou ervaren: aanvallen, beschietingen, afgewisseld door kalmere periodes onder desondanks zware leefomstandigheden. In zijn brieven beschrijft hij de angst die hij moest overwinnen, de haat jegens de vijand die aan het front minder leefde dan in krantenartikelen en de gevoelens van soldaten die het hersenspoelen en de censuur veroordeelden die aan de oorlog kleefde.

Eind augustus 1919 werd Norton Cru gedemobiliseerd. In augustus 1922 ging hij op bedevaart naar Verdun. Het jaar daarop begon hij methodisch alle gepubliceerde getuigenissen over de Eerste Wereldoorlog te lezen of te herlezen, wat leidde tot zijn essay *Témoins*, 'Getuigen', dat in 1929 verscheen. Daarin onderzocht Norton Cru systematisch de waarheidsgetrouwheid van de 'kale' getuigenissen van strijders uit de Eerste Wereldoorlog, ontdaan van de ruis van de enorme massa aan oorlogsliteratuur. Hij bestudeerde en analyseerde in dit verband maar liefst 304 titels en bekritiseerde de inhoud niet alleen in het licht van zijn eigen ervaringen, maar ook aan de hand van feitelijke documentatie zoals stafkaarten en zogenoemde marsjournaals, *Journaux des marches et opérations des corps de troupe* (JMO). Norton Cru, *purist* als hij was, was een strenge beoordelaar van de betreffende boeken, en toen hij zijn manuscript aan uitgevers voorlegde drongen die aan op een zekere mildheid, vooral ten opzichte van bijvoorbeeld *helden* als Henri Barbusse,² auteur van de oorlogsroman *Le Feu* en de geschriften van Roland Dorgelès.³ Norton Cru was de eerste historicus die het werkelijke, diepere

Jean Norton Cru.

1 Jean Norton Cru (*Labatie-d'Andaure [Ardèche] 9 september 1879-†Bransles [Seine-et-Marne] 21 juni 1949).

2 Henri Barbusse (*Asnières-sur-Seine 17 mei 1873-†Moskou 30 augustus 1935).

3 Roland Dorgelès, 'nom de plume' van Rolland Maurice Lecavelé (*Amiens 15 juni 1885-†Parijs 18 maart 1973).

belang van getuigenissen onderkende. Hij wilde de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog van onderaf schrijven en niet uitsluitend vanuit het perspectief van generaals, politici en diplomaten.

Het waren blijkbaar lange tenen waar hij op was gaan staan en hij werd ervan beschuldigd 'de oorlog te willen zuiveren'. Zijn *Temoins* vond daarom geen uitgever, waarop hij het essay in eigen beheer uitbracht. Het werk van Jean Norton Cru raakte echter in de vergetelheid tot het in de zestiger jaren van de vorige eeuw werd heruitgegeven.

Het belang van Cru wordt duidelijk als een Frans historicus zijn *Temoins* karakteriseert als 'een geweldig boek dat verontrust omdat het sterk is' en een uitgever van naam wijst op het belang van 'getuigen die wisten hoe ze de oorlog met talent moesten schilderen terwijl ze oprecht bleven, zodat de realiteit van het lijden van de strijders van de Grote Oorlog niet in twijfel kan worden getrokken'.

Joseph Lesages werk moet in dit licht worden gezien, als een schets van de werkelijkheid, echt en oprecht, serieus maar met een vleug humor.

Bob Latten

Proloog

Joseph Lesage, 'artiste combattant'

De oorlog was er dag en nacht. Ruim vier jaar lang was er een eindeloze rij aan geluiden die zelden verstomden en gruwelijke beelden op het netvlies die daar voor altijd aan zouden blijven kleven. Het dagelijkse leven van een frontsoldaat was ongetwijfeld vaak spannend en beangstigend, maar eenmaal achter de linies dikwijls saai, met tijd om te schrijven en te schetsen. Veel tijd. Dat gold ook voor Joseph Lesage.

Iedereen die hem heeft gekend is er niet meer. Niemand kan getuigen van zijn verleden. Daarom schetsen brieven en tekeningen de contouren van zijn persoonlijkheid. Het beeld dat daaruit oprijst is dat van een spiritueel mens, godvruchtig, rechtschapen, maar ook rechtlijnig. Als gelovig man wendde Joseph zich vaak tot zijn God en de Heilige Maria, om gunsten af te smeken, te danken, te loven en te prijzen. Dat deed hij in een taal die paste bij zijn omgeving en in zijn tijd, een tijd van demonstratief triomfalistisch katholicisme. Een dweper was hij echter allerminst. Integendeel.

In dit boek ligt de nadruk op Joseph Lesage de liefhebberende zoon, echtgenoot en vader, de familiemens, met al zijn onzekerheden, zijn twijfels en zijn angsten, maar ook de trouwe kameraad en de moedige soldaat. En niet te vergeten de bijzondere schilder, schetser, graveur en karikaturist. Kortom, een warm, artistiek mens van vlees en bloed.

Joseph Lesage.

Een kleine familiegeschiedenis

Joseph Lesage,¹ hoofdpersoon in dit verhaal, was de tweede zoon van George Lesage² en Claire Clément.³ Vader George was goudsmid, moeder Claire bestierde een gezin van acht kinderen. De Lesages bewoonden een huis in Moret-sur-Loing, een middeleeuws dorp in het departement Seine-et-Marne, een kleine 80 kilometer van Parijs, waar George indertijd werkte voor een beroemde Parijse juwelier aan de Place Vendôme. Zijn zwakke gezondheid stond een verdere toekomst in de Franse hoofdstad echter in de weg en noodgedwongen nam hij ontslag. Goddank had Claire een, zoals dat heette, mooie erfenis ontvangen die het mogelijk maakte dat George ging rentenieren.

George en Claire hadden tien kinderen, van wie er twee op jonge leeftijd overleden. Naast Joseph waren daar zijn zussen Marie (ook wel Tatie genoemd),⁴ Marguerite (afgekort Guite)⁵ en Isabelle (Bellot in het kort)⁶ en de broers Henri,⁷ Xavier,⁸ Gaston⁹ en Jean.¹⁰ De vijf broers Lesage dienden allen in het Franse leger tijdens de Grande Guerre, waardoor het gezin behoorde tot de zogeheten ‘Les plus belles familles de France’, een nogal twijfelachtige ‘onderscheiding’ in die dagen als men bedenkt welke offers soms achter die titel schuilgingen.

Geen eentonigheid! Geen herhalingen!

Geboren in 1884 in een ‘verlicht’ milieu was het niet vreemd dat de jonge Joseph zijn opleiding niet alleen in zijn woonplaats Moret-sur-Loing volgde, maar dat hij zijn horizon verwijdde aan het Collège de Vaugirard in Parijs en later aan het Collège de Saint-François-de-Sales in Dijon. Daar viel zijn leraren weldra Josephs aanleg voor tekenen op, vooral zijn enthousiasme voor het vullen van serieuze klassieke boeken met zijn schetsen, meer dan dat hij zich de teksten zelf eigen maakte.

1 Joseph Lesage (* Moret-sur-Loing 24 juni 1884-† 19 oktober 1918).

2 George Gabriel Lesage (* Provins 3 oktober 1856-† Moret-sur-Loing 10 mei 1937).

3 Claire Marie Clément (* Moret-sur-Loing 23 maart 1857-† Moret-sur-Loing 23 oktober 1944).

4 Marie Lesage (* 1886-† 1981).

5 Marguerite Lesage (* 1890-† 1954).

6 Isabelle Lesage (* 1893-† 1928).

7 Henri Jules Marie Lesage (* Parijs 25 juni 1882-† Dijon 23 juli 1918). Capitaine du 22de RI de Dragons.

8 François Xavier Edmond Marie Lesage (* Moret-sur-Loing 25 oktober 1885-† Gisors 3 augustus 1968).

9 Gaston Lesage (* 1889-† 1957).

10 Jean Lesage (* 1892-† 1943).

Moret-sur-Loing. Pentekening Joseph Lesage.

De familie Lesage in 1912. Boven van links naar rechts: François Xavier Lesage, Marie Lesage, Jean Lesage, Gaston Lesage, Isabelle Lesage, Marguerite Lesage, Henri Lesage. Onder van links naar rechts: Madeleine Lesage-Pithois, Gérard Lesage op schoot, George Lesage, Claire Lesage-Clément, Jehannette Lesage op schoot, [Marie] Mimy Lesage-Cheysson, Joseph Lesage.

Nauwelijks geslaagd voor de middelbare school begon hij reeds tijdens de zomervakantie met de voorbereiding op het toelatingsexamen voor de Ecole des Arts Décoratifs,¹¹ een van de meest prestigieuze kunstacademies ter wereld. In september 1904 slaagde hij met lof als zevende van tachtig kandidaten, een opmerkelijke prestatie omdat de tijd voor gerichte kunstlessen kort was geweest. Deze uitkomst pleitte uiteraard voor Josephs uitzonderlijke kwaliteiten. Na het eindexamen van de school, waar hij grote vorderingen maakte, sloeg hij doelbewust een nieuwe weg in die zich, nu ontdaan van alle obstakels, voor zijn ogen opende. In 1905 mocht hij zijn werk exposeren op de Salon des Artistes Français, een nieuw bewijs van zijn natuurlijke aanleg.

Talent van vader op zoon

Van wie heeft die jongen het? De vraag zal binnen de familie Lesage ongetwijfeld wel eens zijn gesteld, om vervolgens als puur theoretisch te worden weggezet: het lag overduidelijk voor de hand. Pater familias George Lesage, rentenierend goudsmid, bezat immers zelf artistieke kwaliteiten. Het kan dan ook niet anders of Joseph erfde het talent van zijn vader. De brieven aan zijn vader, geschreven gedurende de vier jaar van de oorlog, laten zien dat, naast respect en liefde, er tussen hen beiden ook een sterk gevoel van kameraadschap en wederzijds begrip bestond. Het feit dat George de adviezen van Josephs leraren aangaande een artistieke carrière voor Joseph opvolgde, is bovendien een bewijs van Georges aanvoelen van diens karakter. In deze overwegend burgerlijke familie, met twee beroepsofficieren en een religieuze, het ideaal van elke burgerlijke familie in die tijd, moet het advies van de leraren een soort revolutie hebben veroorzaakt. Het kan dan ook niet anders of Joseph was diep dankbaar voor het inzicht en de steun van zijn vader.

De grote liefde

In 1909 is Marie Lesage, Josephs zus, in Rome ter gelegenheid van de zaligverklaring van Jeanne d'Arc, die enkele jaren later tijdens de Grote Oorlog de beschermheilige van de Franse soldaten zou worden. Zij maakt daar kennis met een charmant jong meisje, Mimy Cheysson,¹² die uit Mazargues kwam, dicht bij Marseille. Het is het begin van een mooie vriendschap. Samen reizen zij terug naar Frankrijk. Bij het afscheid in Marseille beloven ze elkaar te schrijven, omdat de afstand tussen Moret en Marseille een spoedig weerzien betrekkelijk lastig maakt.

Een jaar later vergezelt Mimy een nichtje naar Parijs, waar de beide meisjes verblijven bij de nonnen van Nôtre Dame de Sion. Eenmaal in de hoofdstad aangekomen, schrijft Mimy een brief aan Marie, die haar per ommegaande antwoordt en haar uitnodigt voor een verblijf

¹¹ De Ecole des Arts Décoratifs was toentertijd een opleiding in Parijs. Sinds 1925 heet zij de École nationale supérieure des arts décoratifs (ENSAD).

¹² Marie [Mimy] Cheysson (* 1887-† 1972).

Joseph Lesage en Mimy.

in Moret. Marie heeft intussen stiekem geregeld dat een van haar broers, Joseph, die op dat moment in Parijs verblijft, Mimy op zal halen en haar naar Moret zal brengen. Joseph is 26 jaar oud als hij Mimy ontmoet. Zij is dan 23. Het is liefde op het eerste gezicht.

Mimy's verliefdheid zal haar verblijf in Moret tot een lust, maar soms ook tot een last maken. Toen zij bijvoorbeeld vertrok, verbood mama Claire Joseph om haar naar het station te begeleiden uit angst dat de geliefden een schandaal zouden veroorzaken door elkaar op het perron te kussen! Na dit verhaal wordt Josephs verering van Jeanne d'Arc voor de lezer misschien invoelbaar, immers mede dankzij haar zaligverklaring in Rome en met de hulp van zus Marie zou hij Mimy, zijn My, zoals hij haar zo mooi in zijn brieven noemt, ontmoeten.

Enkele maanden later trouwden Joseph en Mimy in Mazargues en betrokken een appartement dat voor hen was ingericht op de tweede verdieping van het landgoed van Mimy's ouders, Ange en Loulou Cheysson, op de heuvel van Mazargues. Dit is waar Jehannette (Nénette, 1911), Anne-Marie (Annie, 1914) en Jacqueline (Jacotte, 1918) werden geboren en hun jeugd doorbrachten. Het huis staat er nog en heet nu 'La Trigrance'.¹³

Veelzijdig kunstenaar en scherp waarnemer

Na zijn huwelijk werd Joseph onder de bezielende leiding van meester-graveur Luigini¹⁴ ingewijd in de schone, maar lastige kunst van het graveren in kleur. In dit nieuwe genre benutte hij zijn hele arsenaal aan kwaliteiten en alras behaalde hij opmerkelijke resultaten. In zijn gravures vinden wij de frisheid en het kenmerkende van zijn eerdere werken terug. De inspanning werd weldra beloond. Hij ontving erkenning van vooraanstaande uitgevers als André Devambez¹⁵ en George Petit,¹⁶ kunsthandelaar en sleutelfiguur in de Parijse kunstwereld, in de vorm van loftuitingen en aanmoedigende voorstellen. Ook het Franse periodiek *L'Estampe Moderne*, een blad dat portfolio's van originele prenten publiceerde, kwam met een aantrekkelijke propositie.

¹³ De naam verwijst naar een middeleeuws militair bolwerk of fortificatie. Het kan ook verwijzen naar een versterkte nederzetting of een vestingstadje.

¹⁴ Ferdinand Luigini (*Orléans 5 mei 1870-†Parijs 31 januari 1943).

¹⁵ André Devambez (*Parijs 26 mei 1867-†Parijs 18 maart 1944).

¹⁶ George Petit (*Parijs 16 maart 1856-†Parijs 12 mei 1920).

Waterput met kerktoren op de achtergrond. Pentekening Joseph Lesage.

De gedetailleerdheid en oorspronkelijkheid van Josephs tekeningen trokken de aandacht van de in die tijd befaamde egyptoloog George Foucart,¹⁷ die hem naar Egypte uitnodigde om de muurschilderingen in de tombe van Mouna¹⁸ te schetsen. Joseph aanvaardde die opdracht met graagte. In de loop van de winter van 1906-1907 vervulde hij de moeilijke taak met verve, en, tot grote tevredenheid van Foucart, slaagde hij er inderdaad in om schetsen van de muurschilderingen en beeldhouwwerken van het Hypogée de Mouna¹⁹ te vervaardigen, een aanzienlijk en minutieus werk dat resulteerde in maar liefst 22 vierkante meter calqueerpapier naast een overvloedige oogst aan documenten.

Eenmaal terug in Frankrijk werkte Lesage, ongeduriger dan ooit, onvermoeibaar verder, om te leren en zich verder te bekwamen. Gedreven door de wil om zowel zijn vaardigheden als zijn kennis te verbreden begon hij in 1907 aan een reis door Italië, België en Nederland, waarvandaan hij een opmerkelijke collectie tekeningen en aquarellen terugbracht. En, alsof dat nog niet toereikend was, volgde hij aansluitend onderricht van Parijzenaar maître Jean-Paul Laurens,²⁰ vermaard schilder en beeldhouwer.

17 George Foucart (*Versailles 11 december 1865-†Zamalek [Egypte] 18 mei 1943).

18 Het graf van Menna [Mouna] is een van de mooiste graven in de Thebaanse necropolis, gelegen in het gebied van de graven van de adel in Sheikh Abd el-Gournah op de westoever van de Nijl tegenover Luxor.

19 Een hypogeum of hypogaeum is een onderaardse ruimte voor godsdienstige rituelen of begrafenissen.

20 Jean-Paul Laurens (*Fourquevaux 28 maart 1838-†Parijs 23 maart 1921).

Als op 4 augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, wordt de talentvolle Franse tekenaar en schilder Joseph Lesage opgeroepen. Vier jaar lang dient hij als radiotelegrafist, bij nacht en ontij ploeterend om de kwetsbare verbindingsslijnen open te houden, onbeschermd tegen vijandelijk artillerievuur. Het is vaak inspannend en gevaarlijk werk.

Aan en achter het front zijn er gelukkig ook tijden van relatieve kalmte, momenten waarin Lesage zijn toevlucht zoekt in zijn passie: tekenen en schilderen. Zijn kleurrijke schetsen verschijnen onder meer in de bladen *L'Echo de Paris*, *Le Miroir en Rire*, maar vooral in 'zijn' loopgravenkrant *Le Mouchoir*, die met vriendelijke spot en troost, zorgt voor afleiding, maar ook voor vertrouwen onder zijn kameraden.

Behalve Lesages' schetsen, schilderijen en aquarellen vond auteur Bob Latten in de archieven van zijn Nederlandse kleinkinderen een schat aan materiaal: familiefoto's, brieven aan zijn broers aan het front, aan zijn ouders en aan zijn vrouw en dochtertjes.

De verbeelding van 1914-1918 schetst een intiem en openhartig tijdsbeeld uit de periode waarin Frankrijk een overwegend katholieke natie was en de belle époque eindigt in het bloed van tallozen.

BOB LATTEN (1949) is auteur en historisch onderzoeker uit passie. Van zijn hand verschenen vele boeken over de Eerste Wereldoorlog, waaronder *Poststempel Verdun* en *Vrouwen in de Grote Oorlog*. Samen met Rob Janssen schreef hij *Lieber Gott* en *Zwarte duivel*, over de Duitse en Belgische kant van de strijd.

www.verloren.nl

9 789464 551020